

Художні особливості петриківського розпису: традиції і сучасність

Анотація. У статті розглядається та розкривається актуальна проблема відмінності художніх особливостей петриківського розпису традиційного та сучасного. Було досліджено історію розвитку цього народного мистецтва, художні особливості, творчість давніх майстрів та майстрів сучасності, матеріали та інструменти, якими вони користуються, елементи, що використовують у роботах майстри, колорит робіт, композиційне вирішення, застосування в давнину і в наш час. Було досліджено, як змінювався розпис із часом, яких характерних рис набув, які необмежені навчально-виховні та творчо-розвивальні можливості він має.

Ключові слова: народне малярство, мальовки, перехідний мазок, «кошачка», речі домашнього вжитку, декоративно-ужиткове мистецтво, станкові твори.

Abstract. The article examines and reveals the current problem of differences between the artistic features of Petrikovskaya traditional and modern painting. The history of development of this folk art, artistic features, the work of ancient masters and masters of modernity, materials and tools they use, elements used in the works of masters, color of works, compositional solution, application in antiquity and in our time were studied. It was investigated how the painting changed over time, what characteristics it acquired, what unlimited educational and creative development opportunities it has.

Keywords: folk painting, painting, transition smear, «kitty», household items, arts and crafts arts, easel works.

Постановка наукової проблеми. За теперішніх умов розвитку нашої країни, інтеграції у Європу, розуміння необхідності збереження традицій, звичаїв, культурної спадщини, петриківський розпис, що є на сьогоднішній день візитною карткою нашої держави, являється її самобутнім і унікальним, багатогранним і перспективним мистецтвом, потребує глибокого осмислення своїх витоків, традицій, особливостей з метою їх збереження, примноження. Мистецтво, що, в свою чергу, розкриває особливості країни, а саме показує її унікальні культурні надбання та тривалі традиції народу, повинно розвиватись у ногу з часом, поширюватись іншими регіонами України, але має зберегти ті особливості, той фундамент, який було закладено саме петриківськими майстрами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання збереження традицій давніх петриківських майстрів, вивчення відмінностей у роботах сучасних майстрів та тих, хто стояв біля джерел даного мистецтва стало предметом теоретичних досліджень та наукових дискусій і ще не до кінця сформульоване науковцями. Багато авторів підіймали цю тему у своїх статтях, наукових роботах.

Петриківка – це пелюстки, листя, стебельця та лінії, котрі в умілих руках перетворюються у несподівані квіти, кетяги калини, винограду, казкових птахів і навіть людей.

У петриківському розписі завжди переважали рослинні візерунки, здебільшого квіткові. Створювали передусім фантастичні, небували у природі форми квітів, основою яких ставали елементи місцевої флори. Наприклад, «цибульки» або «кучерявки».

Нерідко квіти та ягоди поєднували з птахами. Іноді малювали тварин та навіть людей, які мали дещо фантастичний вигляд. Часто в петриківці використовували образ жар-птахи. Ця істота, за українською міфологією, приносить щастя.

Дослідники петриківки відзначають, що для створення візерунків українці використовували природні фарби.

«Раніше люди виготовляли фарби з рослин та овочів. Я не можу стверджувати, бо це все ще треба дослідити, але мені здається, що частина малюнків створена саме фарбами з натуральних інгредієнтів», – розповідає віце-президент «Асоціації майстрів народного мистецтва» Ніна Бурневич.

Червоний колір одержували з вишневого соку, зелений – з пирію та листя пасльону, синій – з квітів проліска. Відтінки жовтого давали пелюстки соняшника, лушпиння цибулі й кора яблуневих паростків. Фарби розводили на яєчному жовтку й молоці, а закріплювали вишневим клеєм чи буряковим цукром.

Однією з сучасних петриківських майстринь є Галина Назаренко. Вона відома тим, що розмалювала стіни Українського культурного центру в Парижі та зробила розпис хлівнів у заповіднику Софія Київська. Там жінка петриківкою створила дерево життя та бігунок.

Як розповіла «Українському інтересу» майстриня Галина Назаренко, переважно петриківським розписом займалися та досі займаються жінки. Але вже зараз, у сучасному розписі, є метри чоловіки. Наприклад, у Петриківцях живе дідусь, якому зараз 95 років. Він відкрив у своїй хаті музей, де презентує свої доробки.

Також мисткиня розповідає, що візерунки створюють за допомогою пензлика з котячої шерсті. Були спроби використовувати шерсть зайця та лисиці, та нічого не вийшло. Їхня шерсть недостатньо м'яка та еластична.

Петриківський розпис став одним із головних надбань нематеріальної культури України, внесеним до спадщини ЮНЕСКО. Його навіть визнали кращим за Аргентинське танго.

«Якщо проаналізувати малюнки петриківського розпису, то можна сказати, що серед них немає негативних. Є такий вислів: петриківка існує, щоб радувати око й милувати душу» – каже майстриня.

Мета статті полягає в необхідному дослідженні та розкритті відмінних і спільних сторін у сучасному та традиційному петриківському розписі та вивченні можливостей у використанні його в системі художньої освіти підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Чимало дослідників намагалися розгадати таємницю петриківського розпису. Мабуть, вона й полягає у глибинах стародавньої орнаментики, яка зустрічається і на старовинних речах, що колись належали запорізьким козакам.

Спочатку, розпис був настінним. Такі розписи були дуже поширені практично всюди. Господині розмальовували в основному стіни хат та печі. Хатні розписи Дніпропетровщини мали свої особливості: дрібні орнаменти з великою кількістю деталей. З часом, деякі майстри почали розписувати не тільки свої хати, але й працювали на замовлення. Попит на розписи виріс, але майстрів не вистачало, тому виникла «мальовка». Це той самий розпис, що й настінний, але зображення наносились на папір, а потім вішались в оселі.

Розміри «мальовок» та їх форма залежали від призначення. Наприклад, «мальовки», якими прикрашали сволок, були у формі смужок, на комині вішали «мальовки» овальної форми з квіткою в середині. Іноді «мальовки» виконували роль рушників чи килимів. Рушник, скажімо, малювався на напівпрозорому папері із зображенням орнаменту кілкового рушника. З часом, «мальовки» перестали імітувати настінний розпис і стали більш самостійними, набули нових якостей та вже не були прив'язані до настінного живопису.

Окрім розписів стін та «мальовок» були й інші види розпису. Олійними фарбами розмальовувались предмети повсякденного вжитку: скрині, мисники, кінські дуги, сані, дерев'яний посуд. Звісно, часто розписи тримались не довго, адже наносились на дерево, без попередньої обробки поверхні. Петриківський орнамент можна побачити, навіть, на іконах.

Спочатку розписи виконували саморобною яєчною темперою. Для цього соки рослин змішували з крейдою, сажею, яєчним жовтком для більшої стійкості, згодом почали використовувати і олійні фарби, гуаш, анілінові барвники.

Інструментами були пензлики, що були зроблені з маленьких пір'інок курки – ними малювали тонкі риси, дрібні деталі, лінії. Рогозом виконували зображення квітів. Пізніше, майстрами почали використовуватись так звані «кошачки». Це пензлики зроблені з котячої шерсті, якими можна зробити найтонші лінії. «Кошачки» використовуються і нині.

Особливістю розпису є й те, що об'ємні зображення ніби розгортаються на площині стіни, листа паперу чи поверхні тарілки, при цьому лінії стебел не перетинаються між собою, а багато елементів мають силуетне зображення. Фігури птахів, звірів, людей мають контурне зображення. Тварини малюють у профіль, а квіти – в анфас. При виконанні розпису пензлик тримають трьома пальцями перпендикулярно поверхні, що розписується. Так забезпечується вільний мазок від себе, від тонкої лінії до стовщення, починаючи з кінчика пензлика і закінчуючи натиском основи.

Самобутній по своїй суті, виконаний з великим смаком і знанням законів орнаментальної композиції, петриківський декоративний розпис має специфічні особливості, що чітко відрізняють його від розпису навіть сусідніх з Петриківкою сіл. Характерною особливістю петриківського розпису є, перш за все, переважання рослинного орнаменту (здебільшого квіткового) і створення фантастичних, небувалих в природі форм квітів, в основі яких лежить уважне спостереження місцевої флори, наприклад, «цибульки» або «кучерявки».

Широке застосування в розпису мають мотиви садових (жоржини, айстри, тюльпани, троянди) і лугових (ромашки, волошки) квітів та ягід калини, полуниці і винограду. Характерним для орнаменту є також зображення акантового листу, що його звать «папороттю», бутонів та перистого ажурного

листя. Інколи квіти та ягоди поєднуються з птахами, рідше зустрічаються зображення тварин і людини. Поступово складений колорит Петриківки являє собою поєднання трьох основних кольорів: жовтого, червоного та синього, звичайно на білому чи чорному тлі.

У палітрі митців розпису криється глибока символіка, в якій закодована колористична природа сонячного саява. Цікава також символіка мотивів Петриківки. Наприклад, квітка – вершина краси природи, її апогей, символ краси рідного краю; калина й мальва – символ дівочої краси; дуб – символ сонця; зозуля – символ таємниці вічного руху часу; півень – пробудження, відродження... У цьому мистецтві відображується своєрідність фольклорного поетичного бачення природи, глибина епічного народного мислення. Вдивіться у барвистий малюнок петриківського орнаменту – й на вас буквально пахне ароматом трав, ягід і квітів привільних дніпровських степів.

За думкою дослідників, петриківський розпис бере свій початок від тих традицій орнаментики, яка широко використовувалася у побуті українців ще за язических часів.

Воно створене пращурами на засадах етичних, естетичних і пізнавальних, і тому цілком співпадає з функціональним призначенням побутових чи сакральних речей в доробках Тетяни Пати, Надії Білокінь, Орісі Пилипенко та Ганни Павленко.

Навіть серед найвідоміших «малювальниць» Тетяна Якимівна Пата – явище унікальне. Вона не лише справжній художник, котрий зумів створити свою неповторну в'язь петриківського орнаменту, а й засновник цілої школи декоративного розпису.

З юних літ розмальовуючи хати, печі, селянський інвентар, вона досконало оволоділа мистецтвом розпису. Вражають тонкий художній смак і живописна майстерність Тетяни Пати, котра «на око», але віртуозно творила свої райські кущі з простих польових і садових квітів, з корчів калини й полуниць, любовно викоханих нею у власному дворі.

Зовсім по-іншому бачить і вторить світ у декоративних панно Надія Аврамівна Білокінь (1894-1980). Вона – справжній народний майстер у підході до вирішення композиційної картини. Вільно і гармонійно вплітаються невігадливі сюжети її мальовничих оповідей у багату оздобу квіткового орнаменту. Дзвінке анілінове багатоголосся святкових процесій молодниць, весільних поїздів, сватань, намальованих нею з невибагливою простотою, схожою іскристим гумором та веселощами на народні танцювальні мелодії. Наївний світ добра і щастя. Тільки щирість почуттів і щедрість душі могли породити ці яскраві барвисті картинки життя рідного села і земляків.

Поряд з визнаними майстрами декоративного розпису створювали свої орнаментальні вигадки з квітів Параска Миколаївна Павленко, Ірина Улянівна Пилипенко, Ганна Кіндратівна Пилипенко-Ісаєва. Кожен з них, майстерно виводячи власну, нехай навіть нехитру мелодію, збагачував і урізноманітнював кольорову і композиційну оркестровку орнаменту.

Розглядаючи твори петриківців старшого покоління, дивуєшся витонченому мистецтву й легкості, з якою вигадували й народжували дивної краси суцвіття ці прості селяни, котрі не мали не лише художньої, а й загальної освіти. Точний окомір і твердість руки дозволяли їм без попередньої прорисовки одним мазком виписувати і ніжну пелюстку квітки, і гнучке стебло рослини, дотиком пальця передавати й тугу твердість плоду, і оковиту м'якість ягоди.

Природа, яку з такою любов'ю і знанням зображували народні художники, була для них не лише невичерпним джерелом натхнення, а й щедрою коморою матеріалів для творчої роботи.

Свої райдужні фарби петриківці добували із знайомих із дитинства трав, листя, ягід та квітів, виварюючи їх особливим чином. Улюблений червоний колір одержували з вишневого соку, зелений – із пирію та листя пасльону, синій – з квітів проліска. Різні відтінки жовтого давали пелюстки соняха, лушпиння цибулі й кора яблуневих паростків. Фарби розводили на яечному жовтку й молоці, а закріплювали вишневим клеєм чи буряковим цукром.

Значно пізніше з'явилися фабричні барвники, і лише в повоєнний час стали використовувати гуаш та акварель. Інструменти для розпису мали також природне походження. Палички з паростків дерев, стебел болотних трав, особливо оситнягу й рогози, саморобні пензлики з котячої шерсті та пальці самого майстра – ось небагатий набір художніх знарядь, котрими творили народні умільці велике різноманіття композицій квіткового орнаменту, яке дивує нас і понині. Популярність не обійшла стороною петриківських старійшин. Слава про них як про чарівників і чаклунів линула по всьому Придніпров'ю.

Якісно змінився і сам розпис. З прикладної «мальовки», підпорядкованої будові сільської хати, він поступово перетворився на самоцінний художній твір.

Розпис Федора Панка соковитий, крупний, без зайвої дрібності. Малюнок орнаменту простий, але відточений. У колориті його виробів переважають червоні, сині, зелені кольори – улюблені

фарби в українській народній творчості. Їх багата тональна партитура, від холодних синьо-фіолетових до гарячих охристо-оранжевих, випромінює пульсуючу радість, створює настрої справжнього свята.

Орнаментальний малюнок на виробах Василя Соколенка – це самі рухливість і неспокій, гра контрастів у кольоровому вирішенні і масштабних співвідношеннях деталей. Разюча його здатність підмічати в природі і передавати в розписі динаміку боротьби усього живого за місце під сонцем.

Не менше вражає дар обох збагачувати споконвічні принципи орнаменту нескінченними варіаціями з нових квіткових, рослинних мотивів і сучасної символіки, заселяти його безліччю птахів і звірів. Багата поліфонія світу, створеного руками художників-життєлюбів, мимоволі привертає увагу, зачаровуючи око енергією, що виходить з нього.

Федір Панко йде ще далі у прагненні наситити орнамент поетичним змістом. Він створює серію панно, присвячених українським народним пісням, де образотворча мова, вбираючи ритм мелодії, народжує художній образ, який ніби вторить пісенному наспіву, то щемливо-сумному, то овіяному ліричними роздумами, то урочисто-героїчному.

Творча практика петриківців-семидесятиків – яскраве тому підтвердження. Вони, ніби втомившись від нескінченної гонки за новаціями своїх учителів, різко поступились і вдивилися пильним поглядом у минуле, у витoki промислу. Неусвідомлена часом ностальгія за загубленою сучасною цивілізацією єдності природи й людини змушувала шукати шляхів поєднання останніх художніх відкриттів із світорозумінням народних умільців минувшини.

У руслі цих устремлінь народжувались декоративні композиції Ніни Іванівни Турчин, Віри Тезик, Тамари Куліш, Анатолія та Ніни Чернуських, Ніни Ксенофонтівни Гордєєвої, Наталі Радіонівни Калюги, Любові Штаній, Марії Кравець, Уляни Миколаївни Скляр, Віталія Панка та Любові Тимофіївни Бай. Та наслідування «петриківців», яке пішло в минуле, запозичення улюблених квіткових мотивів, прагнення привнести в сучасний стиль орнаменту прийоми старих народних майстрів було явно приреченим. Зникли наївна простота і людяність пісень душі «малювальниць».

На зміну прийшли знання, одержані в середніх або вищих спеціальних навчальних закладах, професійний досвід, віртуозне володіння секретами майстерності і широкі можливості творчої реалізації. «Петриківка» змінилася, але не стала гіршою. Гарний ніжний паросток уміння прикрашати сільські хати розписом перетворився на пишне плодуче дерево мистецтва відомого на увесь світ народного промислу.

Здавалося б, важко виділити з багатьох петриківських майстрів, котрими так багаті 70-ті роки, творчих лідерів. І все ж вони є. Це – Володимир Глущенко, Андрій та Марія Пікуші і Ганна Самарська. Кожен з них сьогодні – визнаний майстер, на рахунок якого багато виставок у нашій країні і за кордоном, безліч нагород і усіляких почесностей. Мистецтво кожного з них – віха у розвитку промислу.

Серед найвідоміших художників петриківського розпису Ганні Миколаївні Самарській відведене особливе місце. Вона – не корінна петриківчанка, народилась у селі Богданівка Київської області. Звідти ж родом і славнозвісна Катерина Білокур. Зустрічі з уславленою народною майстриною – автором живописних полотен, що співають пісню багатству й красі української землі, навчання у неї азів «святого ремесла» художника залишили незабутній слід у житті та творчості Ганни Самарської.

Від Катерини Білокур перейшли до неї схиляння перед матінкою-землею, трепетне ставлення до всього живого. Вчителька обдарувала свою талановиту вихованку здатністю помічати в природі будь-яку дрібницю і переносити її на полотно дуже бережно. Ніби чарівний кристал одержала з її рук Ганна Самарська, за допомогою якого скоротилася вдвічі відстань між людським оком і землею. Світ від цього став ближчим, цікавішим і дорожчим.

Однак декоративні панно й плакетки, розписані таці й тарелі, створені нею в петриківський період, свідчать, як непросто буває увійти з власним художнім світоглядом у традицію, що склалася.

Але Ганна Самарська все ж знаходить особистий шлях у вирішенні цього непростого завдання. Як справжній художник, вона відмовляється від прямого запозичення споконвічних декоративних мотивів і пластичних прийомів петриківського розпису. З притаманною їй скрупульозністю, любов'ю до найменших подробиць творить вона, ніби намисто нанизує, несхожий на інші орнамент. Усе в ньому – й тендітна віртуозність малюнка, і майже монохромний, але такий вишуканий, завдяки багатій тональній розтяжці, колір – усе говорить про витончену руку народного майстра. Ця здатність органічно поєднувати своє уявлення про

навколишній світ, свій творчий темперамент з віковою традицією петриківського декоративного розпису, разом з тим ретельно берегти й шанувати її як вічну у мистецтві Андрія Пікуша та Ганни Самарської, притаманна усьому поколінню семидесятників.

У 80-ті роки приходить цілковита творча розкріпаченість. Ніби прорвалися стримуючі шлюзи і стрімкий потік, хлинувши у старе русло, заповнив його по вінця чистими, свіжими струменями. Помолодшав, знову пишно розквітнув старовинний промисел. Густа поросль міцних паростків прикрасила його могутній стовбур, підгодувала знову живильними соками. Серед них невтримною фантазією кольорових і композиційних вирішень виділяються роботи Наталки Рибак, Валентини Панко, Надії Васильківської, Валентини Карпець, Олени Зінчук, Тетяни Лапшин, Ірини Назаренко, Валентини Міленко.

У цьому багатому розсипу імен молодих, але вже визнаних художників по-особливому зближували останнім часом сестри Стативи: Валентина, Лідія, Марія та Наталя. Велике майбутнє пророчать їм спеціалісти, справедливо відзначаючи майстерність, що міцніє з роками. Час вісімдесятих-дев'яностих дозволяє говорити про цілі творчі династії, де старовинним народним мистецтвом займаються усі члени сім'ї «від малого до великого». Таких сімей у Петриківці багато, та найчастіше називають Шишацьких, Панків, Соколенків, Пікушів, Чернуських, Тимошенків, Статив, Склярів, Рибак та інших. Завдяки їм з'являються нові гілки єдиного дерева петриківського розпису, скріплені близькістю схожих смаків, звичок та поглядів, а головне – зберігається спадковість старої традиції, яка бережно передається з покоління в покоління від батьків до дітей та онуків.

Петриківський декоративний розпис дійсно є одним з унікальних проявів української художньої культури. Культури стародавньої, яка йде корінням у глибини історії, створюваної протягом століть працею і талантом наших предків та сучасників. Культури суто національної, не скаламученої сторонніми домішками та впливами, що втілила в собі духовне багатство й творчу щедрість українського народу.

Самі художники вбачають зв'язок петриківського розпису із прагненням людини до пізнання світу навколо себе. Андрій Пікуш вважає, що у петриківці криється глибокий зміст, який ще досі не розкрито: задовго до науки, народ ще тисячі й тисячі років тому розумів оті унікальні закони життя і розвитку космосу, і ті закони, якими керується все живе на землі. І втілив їх як письмена, як знаки, як символи саме в народному мистецтві. Це стосується як вишивання, так і кераміки, так і різьблення по дереву, так і розпису. І віриться, що прийде час і будуть наші діти і внуки захищати кандидатські й докторські дисертації, і розкриють зміст – неймовірно глибокий, оцей космогонічний зміст цього мистецтва.

Висновки. Петриківський розпис, як і будь-який вид мистецтва, не стоїть на місці. Він розвивається і реагує на події та запити сьогодення. Мало хто тепер розмальовує стіни оселі барвистими квітами (хоча трапляються і такі замовлення!) – петриківка поступово переходить у новий вимір. Галина Назаренко вважає, що петриківський розпис має усі шанси стати повноцінним галерейним мистецтвом міжнародного рівня.

Петриківський розпис поєднує історію, традицію та сучасність. Художники погоджуються, що хоча петриківка є символом українського народного мистецтва, але водночас вона має великий потенціал для інноваційного використання. Сучасне переосмислення петриківки відбувається просто у нас на очах: популярними стають принти на футболках, світшотах, торбинах. Орнаменти петриківки прикрашають капоти авто та мобільні телефони й дедалі більше використовуються у дизайні, на посуді та предметах побуту.

Майстри петриківського розпису належно сприймають зміни й виклики сучасності, продовжуючи традицію і популяризуючи її власною творчістю. Кожен із них чітко бачить своє місце і своє завдання у збереженні та розвитку цього мистецтва.

Петриківський орнамент став художньою візитівкою Україні. Рослинні петриківські візерунки в різний час використовували для дизайну банківських кредитних карток, в монументальному мистецтві (зокрема, у м. Малин створено мурал за петриківськими мотивами), у декорі інтер'єру, у дизайні одягу.

У 2000, 2001, 2013 роках «Укрпошта» випустила серію марок, а в 2016 році Національний Банк України – пам'ятну монету номіналом у 5 гривень, присвячені петриківському декоративному мистецтву.

У 2012 році петриківський розпис внесено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини, а у 2013-му – до Списку Всесвітньої нематеріальної спадщини ЮНЕСКО.

У Петриківці нині діє Центр народного мистецтва «Петриківка», який об'єднує близько 40 відомих майстрів петриківського розпису.

Список використаних джерел:

1. Zuziak Tatyana, Marushchak Oksana. Formation of artistic-aesthetic competence means of decorative and consumer art: content and structure of phenomenon. *Development of modern science: the experience of European countries and prospects for Ukraine*: monograph / edited by authors. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2019. P. 17-40.
2. Берченко Є.В. Настінне малювання (Дніпропетровщина). Харків-Київ: Державне вид-во України, 1930. 44 с.
3. Веретенник Ганна. Петриківський розпис: подарунок України культурній спадщині людства. *Український інтерес*. 2017 р. (11 вересня).
4. Глухенька Н. Пата Тетяна. Київ: Мистецтво, 1973. 93 с.
5. Глухенька Н. Петриківські декоративні розписи. Київ: Мистецтво, 1965. 63 с.
6. Глухенька Н. Петриківські розписи. Київ: Мистецтво, 1973.
7. Нагай В.Г. Українські народні декоративні розписи: альбом. Київ: Мистецтво, 1968. 54 с.
8. Статива О. Надія Білокінь. Київ: Мистецтво, 1966.
9. Зузяк Т.П., Марущак О.В., Шинін О.С., Савлук В.М. Інтегративна природа декоративно-ужиткового мистецтва як чинник збереження художніх традицій народних ремесел і промислів. *Perspectives of world science and education: abstracts of the 3rd International scientific and practical conference*. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2019. Pp. 172-180. URL: <http://sci-conf.com.ua> (дата звернення: 12.10.2020 р.).
10. Марущак О.В., Зузяк Т.П. Зміст поняття художньо-естетичної компетентності педагога в галузі декоративно-ужиткового мистецтва. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 53. С. 185-189.

